

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Η λειτουργία του 3ου βιβλίου μέσα στο ποίημα

Το τρίτο βιβλίο της *Αινειάδας* περιγράφει την ιστορία των περιπλανήσεων του Αινεία από την αρχή ως την άφιξή του στην Καρχηδόνα. Είναι η ιστορία της μακράς αναζήτησης της γης της επαγγελίας, μια ταξιδιωτική ιστορία πεripέτειας και αντιμετώπισης κινδύνων και δυσκολιών, που αποσκοπούν στην ανάδυση ενός νέου τρόπου ζωής από τα ερείπια του παλαιού. Στην υπόλοιπη *Αινειάδα* οι ταξιδιωτικές περιγραφές είναι σχετικά περιορισμένες, ενώ οι λοιπές θαλασσινές περιπέτειες διακρίνονται ευρέως από τις εκτενείς αφηγήσεις των γεγονότων που διαδραματίζονται στην Καρχηδόνα, στη Σικελία, και στην ίδια την Ιταλία. Το 3ο βιβλίο είναι το βιβλίο των θαλάσσιων περιπετειών, τις οποίες μάλιστα διηγείται ο ίδιος ο Αινείας, ακριβώς όπως και στον Όμηρο (*Οδ.* 9-12) τις περισσότερες των περιπλανήσεων τις διηγείται ο ίδιος ο Οδυσσέας. Ο Βεργίλιος ανακαλεί με πολλούς τρόπους τον Όμηρο (βλ. παρακ. κεφ. III,β), αλλά το μεταγενέστερης εποχής λογοτεχνικό του έπος είχε στόχους πολύ διαφορετικούς από μια απλή προσπάθεια αναβίωσης (που μόνον εν μέρει μπορούσε να επιτύχει) της μαγείας και του ζωηρού ενθουσιασμού των ελληνικών θαλασσινών διηγήσεων. Επομένως, οι περιπλανήσεις του Αινεία έπρεπε να προσαρμοστούν σε έναν διαφορετικό χαρακτήρα και ύφος του λογοτεχνικού έπους.

Μπορούμε να διακρίνουμε πολλούς τρόπους, με τους οποίους ο Βεργίλιος επιδιώκει να εντάξει το ταξιδιωτικό αυτό βιβλίο στο

συνολικό σχέδιο και στη δομή του ποιήματος. Και πρώτα απ' όλα βλέπουμε ότι η προσοχή εστιάζεται επίμονα στη συμβολική σημασία του ταξιδιού. Ήταν θέλημα των θεών ότι ο Αινείας έπρεπε να ιδρύσει μια νέα πόλη στη Δύση· έτσι, τα επεισόδια του ταξιδιού του αντιμετωπίζονται ως στάδια αυτής της προοδευτικής αποκάλυψης του προδιαγεγραμμένου στόχου¹. Ο Αινείας και ο Αγκίσης κάνουν μαζί τα πρώτα βήματα προς την ίδρυση ενός νέου πολιτισμού. Συχνά τους καθοδηγεί ένας χρησμός που πολλές φορές συνδυάζεται με κάποιες ενδείξεις ενός αναμενόμενου μεγαλείου. Ο αγώνας του ανθρώπου να κατανοήσει και να επιτύχει τον θείο στόχο αποτελεί μείζον θέμα αυτού του βιβλίου.

Δεύτερον, η πολύπλοκη και εκτενής παράδοση των περιπετειών του Αινεία, όπως την κληρονόμησε ο Βεργίλιος, απαιτούσε προσεκτική διαλογή και ταξινόμηση του υλικού, προκειμένου να αποφευχθεί η επανάληψη και η μονοτονία. Αυτό το κατόρθωσε ο Βεργίλιος με την παράλειψη πολλών γεγονότων και την εστίαση σε σχετικώς ολίγα περιστατικά – αν λάβει κανείς υπόψιν την πολυετή περιπλάνηση του Αινεία –, καθώς επίσης και με την ομαδοποίηση και εξισορρόπηση των επιλεγμένων επεισοδίων μέσω μιας λεπτής συμμετρίας και ποικιλίας².

Το τρίτο στοιχείο που μορφοποίησε τη συγγραφή του 3ου βιβλίου ήταν η θέση του στη δομή του όλου ποιήματος. Εδώ ο Βεργίλιος είχε ένα θέμα που δεν προσφερόταν για έντονο ύφος. Έτσι, το τοποθέτησε ανάμεσα στα δύο βιβλία που διαθέτουν τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση, ανάμεσα στην πτώση της Τροίας στο 2ο Βιβλίο και στην τραγωδία του θανάτου της Διδούς στο 4ο. Μ' αυτόν τον τρόπο πέτυχε μία διαφορά έντασης του είδους που συ-

1. Βλ. R. Heinze, *Virgils epische Technik*, σ. 83 κεξ., R.B. Lloyd, *AJPh* 78, 1957, 136 κεξ. και εδώ Εισαγωγή, κεφ. II.

2. Βλ. κεφάλαια III(α) και IV, και πρβ. το πώς χρησιμοποιεί ο Βεργίλιος το ομηρικής προέλευσης υλικό του για τους αγώνες στο 5^ο βιβλίο της *Αινειάδας*.

ναντούμε και πάλι στο 5ο Βιβλίο³. Υπήρχε μία παράδοση⁴ πως σε κάποια φάση ο Βεργίλιος άλλαξε τη σειρά των τριών πρώτων βιβλίων, και υπάρχουν κάποιες αμυδρές ενδείξεις ότι το 3ο βιβλίο ήταν το εναρκτήριο του ποιήματος (όπως θα ήταν χρονολογικά, αν ο Αινείας έλεγε στη Διδώ μόνον την ιστορία της Τροίας) και ότι κάποια τμήματά του είχαν σχεδιαστεί σε τριτοπρόσωπη αφήγηση. Αν αυτό είναι αληθές, θα πρέπει να αφορά ένα πολύ πρώιμο στάδιο της σύνθεσης, όταν δηλ. οι κατευθυντήριοι άξονες πλαισίου και δομής βρίσκονταν ακόμη στη διαδικασία του σχεδιασμού και του ανασχεδιασμού. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, γεγονός παραμένει ότι, όταν ο Βεργίλιος έγραφε το 3ο βιβλίο με τη σημερινή του μορφή, επεδίωξε σκόπιμα να δημιουργήσει μια αντίθεση με τα προηγούμενα και τα επόμενα. Με εξαίρεση τη σύντομη περίπτωση της Ανδρομάχης, οι τυπικοί βεργιλιανοί τό-

-
3. Για το θέμα αυτό βλ. την εισαγωγή των Σχολίων μου στο 5ο Βιβλίο της *Αινειάδας*.
 4. Οι μαρτυρίες που διαθέτουμε από αυτήν την παράδοση είναι πολύ περίπλοκες: Δονάτος, *Vit. Verg.* 42: *Nisus grammaticus audisse se a senioribus aiebat, Varium duorum librorum ordinem commutasse, et qui nunc secundus sit in tertium locum transtulisse* και Serv. in *Aen.* in it.: *ordo quoque manifestus est, licet quidam superflue dicant secundum primum esse, tertium secundum, et primum tertium*. Η μαρτυρία του Σέρβιου μάλλον δεν αναφέρεται σε τίποτα περισσότερο από τη χρονολογία του ποιήματος, και όσα λέει ο Δονάτος δεν είναι δυνατόν να αληθεύουν ως έχουν. Υπάρχει επίσης μια ασυμφωνία ανάμεσα στις μαρτυρίες του Δονάτου (*Vit. Verg.* 32) και του Σέρβιου (*Aen.* 4. 323, 6. 861) σχετικά με το ποια ήταν τα τρία βιβλία που ο Βεργίλιος διάβασε στον Αύγουστο (2, 4, 6 και 3, 4, 6 αντίστοιχα) αλλά αυτό μπορεί να είναι κάλλιστα λάθος του Σέρβιου ή λάθος των χφφ. Υπάρχουν επίσης ορισμένες αμυδρές ενδείξεις αυθεντικής τριτοπρόσωπης αφήγησης στο τελευταίο τμήμα του 3ου βιβλίου (βλ. σχολ. στ. 684-6, 698, 704), αλλά πρέπει να τονιστεί ότι αποκλείεται οποιαδήποτε περίπτωση το κύριο σώμα του 3ου βιβλίου να ήταν μία τριτοπρόσωπη αφήγηση που τροποποιήθηκε ελαφρώς σε αφήγηση πρώτου προσώπου. Αν κάποιος πιστεύει το αντίθετο, ας προσπαθήσει να το γράψει πάλι σε τρίτο πρόσωπο, προσθέτοντας, όπου χρειάζεται, τα υποκείμενα Αινείας, Τεύκροι κλπ.

νοι οίκτου και τρυφερής συμπάθειας απουσιάζουν από αυτό το βιβλίο. Επίσης, λιγοστή είναι και εκείνη η αλησμόνητη ομορφιά του ρυθμού που διακρίνει αλλού τα λυρικά και τα περιγραφικά χωρία. Αντ' αυτών εδώ έχουμε μια αφήγηση που κινείται ταχύτερα απ' ό,τι συνήθως, χρησιμικές και πατριωτικές εκφράσεις για το μεγαλείο της Ρώμης, σκιαγράφηση των ρωμαϊκών αξιών και της θρησκείας, και, στο τελευταίο τμήμα του βιβλίου, κάποια χωρία έξοχης γραφής στο στυλ της ρητορικής υπερβολής, το οποίο γνωρίζουμε ότι έγινε πολύ δημοφιλές στην Αργυρή εποχή. Όταν ο Βεργίλιος αποφάσισε ότι το βιβλίο αυτό έπρεπε να χαλαρώνει την ένταση, το διαμόρφωσε (ή το αναδιαμόρφωσε) αναλόγως. Έτσι, δεν υφίσταται ουδεμία σύγκρουση (εκτός από την παράξενη μάχη με τις Άρπυιες): μεταξύ των χαρακτήρων που κερδίζουν ενδιαφέρον, μόνον η Ανδρομάχη αγγίζει την καρδιά μας· όπως έχει επανειλημμένα επισημανθεί, σ' ολόκληρο το βιβλίο υπάρχει μόνον μία παρομοίωση, ενώ δεν υφίσταται ούτε ένα χωρίο ιδιαίτερα συναρπαστικής ομορφιάς. Συναισθηματικά σ' αυτό το βιβλίο ο αναγνώστης ξεκουράζεται, ενώ διανοητικά τον διεγείρει το μέγα θέμα της κτίσης της Ρώμης από τα ερείπια της Τροίας, η επιδέξια οργάνωση του βιβλίου, και η ποικιλία, με την οποία ο ποιητής ελέγχει το ύφος και τη διάθεση.

II

Ο Αινείας, ο Αγχίσης και η ρωμαϊκή αποστολή

Το 3ο Βιβλίο καταλαμβάνει μία πάρα πολύ σημαντική θέση στη διαμόρφωση των ρωμαϊκών ιδεών και αξιών που εκφράζει η *Αινειάδα*. Χρονολογικά προσφέρει την πρωιμότερη εικόνα της εκστρατείας των Τρώων, καθώς και του χαρακτήρα και των στόχων των ηγετών της. Δημιουργεί μία αντίθεση με το 2^ο Βιβλίο, όπου το νέο σχέδιο δεν έχει αποκτήσει ακόμη σάρκα και οστά

και όπου μόνον αμυδρές αναλαμπές του μέλλοντος είναι ορατές μέσα στην κατάρρευση του παλαιού τρόπου ζωής. Εδώ βλέπουμε για πρώτη φορά πώς ερμηνεύει ο Αινείας την αποστολή του και –για μοναδική φορά– πώς συνεργάζονται αυτός και ο πατέρας του Αγχίσης⁵. Δια στόματος του ίδιου του Αινεία πληροφορούμαστε πώς ξεκίνησε, με τη βοήθεια του πατέρα του, να μαθαίνει και να μορφοποιεί τα νέα κοινωνικά και θρησκευτικά ιδανικά· ο ομηρικός κόσμος των αυτόνομων ηρωικών προσωποποιήτων υποχωρεί σταδιακά μπροστά σε έναν ρωμαϊκό κόσμο σύνθετων ευθυνών. Εδώ βρίσκεται το γόνιμο υπόστρωμα του Αυγούστειου τρόπου ζωής.

Η αντίθεση με το 2^ο βιβλίο είναι ιδιαίτερα έντονη, όχι (όπως λέγεται μερικές φορές) εξαιτίας κάποιας αντιφατικότητας στην παρουσίαση, αλλά επειδή οι καταστάσεις είναι εντελώς διαφορετικές. Στη διάρκεια της πώσης της Τροίας ο Αινείας φέρεται ως επιπόλαιος, γενναίος ή παρορμητικός σε ορισμένες περιπτώσεις· στερείται τη συναίσθηση της ευθύνης για την αποστολή που του επιβάλλουν οι θεοί, ανησυχεί ως άτομο για την ασφάλεια της οικογενείας του, και δεν είναι ακόμα ο ηγέτης ενός νέου έθνους. Όταν όλα φαίνονται χαμένα, αποζητεί τον θάνατο στο πεδίο της μάχης, όπως αρμόζει σε έναν ήρωα, και δεν αποδέχεται ακόμη το χρέος του ότι πρέπει να παραμείνει ζωντανός, για να οδηγήσει στην ευόδωση το θεϊκό σχέδιο για τον κόσμο. Με τον ίδιο τρόπο και ο Αγχίσης στην αρχή προτιμά τον θάνατο παρά τη φυγή από την Τροία και πείθεται να ακολουθήσει τον γιο του, μόνον όταν ο θεϊκός οιωνός της φλόγας επιβεβαιώνεται από την πτώση του διάπτοντα αστέρα.

Το 2^ο Βιβλίο καταλήγει, με τον θάνατο της Κρέουσας, σε μια τραγωδία για την οικογένεια του Αινεία· το 3ο ξεκινά με την ελ-

5. Για τον ρόλο του Αγχίση στο ποίημα βλ. επίσης R. B. Lloyd, *TAPhA* 88, 1957, 44 κεξ. και *AJPh* 78, 1957, 143 κεξ. και L. J. Richardson, *Proc. Roy. Irish Acad.* 46, 1940, 88 κεξ.

πίδα για το νέο έθνος του Αινεία. Δίνεται πολύ μεγάλη έμφαση στον θεϊκό στόχο που υπηρετούν οι φυγάδες – *auguriis agimur divum, quo fata ferant, dare fatis vela*: αλλά το μέλλον δεν έχει γίνει ακόμα εντελώς κατανοητό: *feror exsul in altum*, λέει ο Αινείας. Είμαστε ακόμη πολύ μακριά από το *imperium sine fine* του Δία. Μέσα σ' όλους τους κινδύνους και τις απογοητεύσεις του τρωικού ταξιδιού στο 3^ο βιβλίο, ο Αγχίσις βρίσκεται στο πλευρό του γιου του παίρνοντας τις μεγαλύτερες αποφάσεις, ενεργώντας συνεχώς ως ερμηνευτής των θεϊκών σημείων, και ως αυτουργός των παρακλήσεων προς τους θεούς, βοηθώντας σταθερά τον γιο του – στο μέτρο των δυνατοτήτων του – να κατανοήσει το νέο πεπρωμένο⁶. Από την πλευρά του ο Αινείας δείχνει πάντα στον πατέρα του εκείνη την *pietas*, η οποία υπήρξε τόσο χαρακτηριστική της παραδοσιακής ρωμαϊκής οικογενειακής ζωής. Οι δυο τους συνεργάζονται άριστα, έστω και αν στην πράξη επικεφαλής της επιχείρησης είναι ο Αινείας, ο οποίος όμως δεν παύει να είναι συγχρόνως ο μόνιμος δέκτης των συμβουλών και των υποδείξεων του Αγχίσις. Η απόφαση του απόπλου από την Τροία πάρθηκε από τον Αγχίσις. Ο οιωνός στη Θράκη αναφέρθηκε σ' αυτόν πρώτα, ενώ στη Δήλο η ερμηνεία του χρησμού του Απόλλωνα δίνεται πάλι από τον Αγχίσις. Στην Κρήτη ο Αινείας αναφέρει στον πατέρα του το όραμα των πατρών θεών (Penates) και ο Αγχίσις είναι αυτός που παίρνει την απόφασή του, διορθώνοντας το προηγούμενο λάθος του. Μετά την προφητεία της Κελαινούς, ο Αγχίσις είναι αυτός που ζητά τη μεσολάβηση των θεών για τη σωτηρία τους. Στο Βουθρωτό, πάλι αυτός είναι που διατάζει την

6. Η σχέση του Αγχίσις με τους θεούς κατά τη διάρκεια της ζωής του δεν είναι η σχέση ενός αληθινού μάντη ή προφήτη, κι αυτό είναι που το κάνει πιο εντυπωσιακό (βλ. H.T. Rowell *AJP* 78, 1957, 1 κεξ., ειδ. 16 κεξ.). Ο Αγχίσις είναι ανθρώπινος και επιρρεπής στο λάθος (όπως στη Δήλο), αλλά προοδευτικά κατανοεί τη θεϊκή πρόθεση για τους Τρώες, την οποία θα αποκαλύψει, μετά θάνατον, στον Αινεία.

αναχώρηση. Όταν οι Τρώες αντικρύζουν για πρώτη φορά την Ιταλία, ο Αγκίσις δέεται στους θεούς και ερμηνεύει τον οϊωνό· καθώς πλησιάζουν στη Σικελία ο Αγκίσις αναγνωρίζει τον κίνδυνο της Σκύλλας και της Χάρυβδης· στη συνάντησή με τον Αχαιμενίδα, ο Αγκίσις είναι ο εκπρόσωπος των Τρώων. Γενικά, σ' ολόκληρο το βιβλίο ο Αγκίσις παίζει τον ρόλο ενός ρωμαίου *paterfamilias* και η ιδιαίτερη ικανότητά του να κατανοεί τις προθέσεις των θεών αντανakλά τη σημασία που έχει για την τρωική αποστολή η θείκη συμμετοχή. Η έμφαση του Βεργιλίου στις θρησκευτικές παρατηρήσεις και τις σωστές σχέσεις με τους θεούς είναι μία μείζονος σημασίας όψη της προσωπογράφησης αυτής της αποστολής, η οποία υπογραμμίζεται σε όλη την *Αινειάδα* και πουθενά καθαρότερα απ' ό,τι στο 3ο Βιβλίο. Το καθήκον του Αινεία είναι να οδηγήσει τους συμπατριώτες του Τρώες και τους θεούς της Τροίας με ασφάλεια σε μια νέα πατρίδα (σχόλ. στ. 1 κεξ., 12, 157). Μέσα από αυτόν και μόνον μπορεί η θρησκευτική ζωή των Τρώων να διασφαλιστεί και να εξελιχθεί στην προστατευόμενη από τους θεούς δύναμη της Ρώμης του Βεργιλίου. Η πορεία του ταξιδιού του σημαδεύεται από μια σειρά οϊωνών, χρησμών και θρησκευτικών τελετών· η προφητεία του Έλενου αφορά κυρίως θρησκευτικές οδηγίες. Η σημασία του ρόλου του Αγκίσιου ως προς τις ρωμαϊκές αρχές που αφορούν τις οικογενειακές σχέσεις και τις θρησκευτικές παρατηρήσεις, γίνεται ακόμα πιο σαφής, όταν λάβουμε υπόψιν τον ρόλο που αυτός διαδραματίζει στο ποίημα μετά τον θάνατό του.

Αμέσως μετά τον θάνατο του Αγκίσιου (στο Δρέπανο της Σικελίας), ο Αινείας καλείται να αντιμετωπίσει μόνος του πλέον τις σκληρές δοκιμασίες. Η ρωμαϊκή αποστολή έχει σχεδόν λησμονηθεί, καθώς ο ίδιος στην Καρχηδόνα ενδίδει στις ανθρώπινες επιθυμίες του, αλλά η συνεχής παρουσία του πατέρα του στα όνειρά του (4. 351 κεξ.) τού θυμίζει το καθήκον που πρέπει να επιτελέσει ανεξάρτητα από τις προσωπικές επιθυμίες. Κατά την επιστρο-

φή του στη Σικελία πραγματοποιεί θρησκευτικές τελετές στον τάφο του Αγχίση, και εκεί ο σεβασμός και η αίσθηση του καθήκοντος που επιδεικνύει ο Αινείας αποτελούν πρότυπο των ιδανικών της ρωμαϊκής κοινωνίας, ειδικά όπως αυτά διαμορφώνονται στα *Parentalia*. Επιπλέον, αποκτούμε την αίσθηση ότι ο Αγχίσης με τον θάνατό του –κατά κάποιον τρόπο– θεοποιήθηκε· σ' αυτό συντελούν η εμφάνιση του φιδιού πάνω στον τάφο του και το γεγονός ότι ο Αινείας αποκαλεί τον πατέρα του *divinus* και *sanctus* και του αποδίδει τιμές που κατά κανόνα αρμόζουν στο θείον. Αργότερα, στο 5ο Βιβλίο, μετά το κάψιμο των πλοίων, οι προφητικές δυνάμεις του νεκρού αποκαλύπτονται στο όραμα του Αινεία και κορυφώνονται θριαμβευτικά στις τελευταίες σκηνές του βου Βιβλίου. Ο Αγχίσης, ζωντανός στο ταξίδι μέχρι το Δρέπανο της Σικελίας και νεκρός έπειτα, ενεργεί ως ένας μεσολαβητής ανάμεσα στον θνητό Αινεία και τους αθανάτους που στοχεύουν στην ίδρυση της Ρώμης.

Ο Αινείας από την πλευρά του, και όσο ζει ο πατέρας του, μαθαίνει πώς να αναλαμβάνει την ευθύνη της ηγεσίας, μαθαίνει τις ρωμαϊκές αρετές της μέριμνας και της υπευθυνότητας και ειδικότερα τη θρησκευτική στάση προς τους θεούς, στάση την οποία θα κληρονομήσει απ' αυτόν η Αυγούστεια Ρώμη. Ο ομηρικός ήρωας μεταβάλλεται σε ρωμαίο πολίτη. Στο 3ο Βιβλίο δέχεται σταθερά τη βοήθεια του πατέρα του, αλλά αρχίζει επίσης να αναλαμβάνει και την ηγεσία. Έτσι οι *Penates* εμφανίζονται σ' αυτόν προσωπικά, και στο Άκτιο (όπου δεν υπάρχει κανένας χρησμός ή οιωνός να ερμηνευτεί) αυτός είναι εκείνος που δίνει τις οδηγίες. Στο Βουθρωτό επίσης πάλι είναι ο Αινείας που προσεγγίζει τον Έλενο και εκφωνεί τον αποχαιρετιστήριο λόγο. Εάν η αποστολή που του ανατέθηκε, όσο τη μοιραζόταν με τον Αγχίση, υπήρξε αρκετά δύσκολη, τώρα που μένει μόνος, του φαίνεται σχεδόν δυσβάστακτη, και συχνά εμφανίζεται ως θύμα της ανθρώπινης ατέλει

και αβεβαιότητας. Δεν είναι κάποια υπεράνθρωπη μορφή, ικανή να υπερνικήσει αβασάνιστα τις δυσκολίες και τις καταστροφές. Είναι ένας άνθρωπος με ανθρώπινες ατέλειες, αλλά και ικανός συγχρόνως να θριαμβεύσει στο τέλος, διότι στα κρίσιμα πρώτα στάδια τον είχε βοηθήσει ο Αγχίσης, και γνωρίζει ότι όλες αυτές τις δοκιμασίες δεν τις υπομένει μόνον για δικό του όφελος. Μετά τη συνάντησή του με τη σκιά του Αγχίση στο 6ο Βιβλίο, βεβαιώνεται πλέον για την τελική του επιτυχία. Οι πρώτες λέξεις του πατέρα του είναι:

Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
vicit iter durum pietas? (6. 687-8)

Αυτή είναι η αρετή – η ρωμαϊκή αρετή τής *pietas* απέναντι στον πατέρα, την πατρίδα και τους θεούς–, η οποία τον κατέστησε ικανό να νικήσει στο τέλος. Ο Αγχίσης περιγράφει τον θίασο των ρωμαίων ηρώων, οι οποίοι αναμένουν από αυτόν την πραγματοποίηση του πεπρωμένου τους, και διατυπώνει τη ρωμαϊκή αποστολή στην πιο ηχηρή της έκφραση:

Tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos. (6. 851-3)

Και στέλνει τον γιο του στην τελική και βέβαιη νίκη:

Incenditque animum famae venientis amore. (6. 889)

III

Οι πηγές του 3ου βιβλίου

α) *Ο μύθος του ταξιδιού του Αινεία*

Την εποχή που ο Βεργίλιος συνέθετε την *Αινειάδα*, ο μύθος του ταξιδιού του Αινεία προς τη Δύση αριθμούσε ήδη αρκετούς αιώ-

νες ζωής⁷, και είχαν δημιουργηθεί μάλιστα ποικίλες εκδοχές του, με σημαντικές διαφορές ως προς τις λεπτομέρειες, τέτοιες που θα μπορούσε κανείς να τις συγκρίνει με τις παραλλαγές του θρύλου για τον βασιλιά Αρθούρο. Κατά συνέπεια ο Βεργίλιος είχε αρκετή ελευθερία να συμπεριλάβει ή να απορρίψει κατά βούληση το παραδοσιακό υλικό και να κάνει τις δικές του επεμβάσεις ή προσθήκες. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, ένας σύγχρονος του Βεργιλίου, μας έχει διασώσει μία αρκετά λεπτομερή καταγραφή του μύθου σε πεζό λόγο, και έτσι με τη σύγκριση των δύο αφηγήσεων⁸ μπορούμε να δούμε σε ποια σημεία αποκλίνει ο

-
7. Οι πρωιμότερες αναφορές προέρχονται από τον Ελλάνικο (5^{ος} αι. π.Χ.), όπως παραδίδει ο Διονύσιος Αλικ. στο 1.48.1 (ο Αινείας με μια ομάδα Τρώων περνά στην Παλλήνη της Ευρώπης) και στο 1. 72. 2 (ο Αινείας ήταν ο ιδρυτής της Ρώμης). Επίσης στο έργο *Λαοκόων* του Σοφοκλή (Διον. Αλικ. 1.48.2) λέγεται ότι ο Αινείας εγκαταλείπει την Τροία με μια ομάδα ανδρών που «θέλουν να ζήσουν σ' αυτήν την φρυγική αποικία». Η παράδοση της εγκατάστασης των Τρώων στη Σικελία μετά την πτώση της Τροίας (χωρίς αναφορά στον Αινεία) καταγράφεται και από τον Θουκυδίδη (6.2.3). Ενδείξεις της πρώιμης ύπαρξης αυτού του μύθου ανιχνεύονται επίσης: στα ονόματα πόλεων ή περιοχών που πήραν το όνομά τους από τον Αινεία ή την Τροία, στις ποικίλες παραδόσεις που μιλούν για έναν τάφο του Αινεία δυτικά της Τροίας, και στις πλατιά διαδεδομένες αρχαίες λατρείες του Αφροδισίου Αινεία. Υπάρχουν ακόμη ετρουσκικά αγαλματίδια και αγγεία του 6^{ου} αι. π.Χ. που παριστάνουν τον Αινεία να κωβάλα στον ώμο του τον Αγχίση. Πρέπει να φθάσουμε στον 3^ο αι. π.Χ., οπότε οι ρωμαϊκές συνδηλώσεις του Τρωικού μύθου αρχίζουν να διαμορφώνονται πλήρως, και η πρώτη καλή επεξεργασία του μύθου με τη μορφή που τον γνώρισε ο Βεργίλιος βρίσκεται στην *Αλεξάνδρα* του Λυκόφρονα (αρχές του 3ου αι.). Μέχρι τον Ναίβιο και τον Έννιο ο μύθος είχε προφανώς εδραιωθεί καλά και ήταν πια γνωστός.
8. Πρβ. R.B. Lloyd, *ALPh* 78, 1957, 382 κεξ., μια εξαιρετική πραγμάτευση στην οποία αυτή η εργασία οφείλει πολλά. Οι λεπτομέρειες του μύθου συγκεντρώθηκαν συνολικά από τον J. Perret, *Les Origines de la legende troyenne de Rome*. Βλ. επίσης Heinze, *Virgils epische Technik*, σ. 99 κεξ. και για μια πληρέστερη βιβλιογραφία την έκδοση του Διονυσίου Αλικ. (Loeb), σ. 160-1 και Pease, *Aeneid IV*, εισαγωγή, σ. 14 κεξ.

Βεργίλιος από την τρέχουσα εκδοχή της εποχής του, τι αποσιωπά, τι επεξεργάζεται και τι προσθέτει. Η διήγηση του Διονυσίου βασίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος μάλλον στον Βάρρωνα, και είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ένα χρονικό του μύθου σε πεζό βρίσκεται πλησιέστερα στην τρέχουσα εκδοχή απ' ό,τι μια ποιητική απόδοσή του.

Ο Διονύσιος ξεκινά αναφερόμενος στην ποικιλία των εκδοχών του μύθου⁹ και μνημονεύει μερικές από αυτές τις διαφορετικές παραδόσεις, πριν προχωρήσει στη δική του περιληπτική αναφορά¹⁰. Οι σταθμοί του ταξιδιού στις δύο εκδοχές είναι οι εξής:

Διονύσιος

1. Θράκη
2. Δήλος
3. Κύθηρα
4. Αρκαδία
5. Ζάκυνθος
6. Λευκάς
7. Άκτιο
8. Αμβρακία
9. Βουθροτώ
10. Δωδώνη
11. Ογχησμός
12. Castrum Minervae
13. Λακίνιον
14. Δρέπανον

Βεργίλιος

1. Thracia
2. Delus
3. Creta
4. Strophades
5. Actium
6. Bouthrotum
7. Acroceraunia
8. Castrum Minervae
9. Scylla et Charybdis
10. Aetna
11. Drepanum

9. Διον. Αλικ. 1.49.1: *τὰ δὲ μετὰ τὴν ἔξοδον ἔτι πλείω παρέχει τοῖς πολλοῖς τὴν ἀπορίαν.*

10. Ο Lloyd (παραπ. σημ. 8) προσθέτει και άλλες πηγές στο υλικό του Διονυσίου και δίνει έναν πίνακα με 17 επεισόδια στο ταξίδι του Αινεία. Αυτή η γεωγραφική διαίρεση του ταξιδιού είναι φυσικά μόνον ένας από τους πολλούς τρόπους, με τους οποίους μπορούν να ομαδοποιηθούν τα γεγονότα του 3^{ου} βιβλίου.

Από τους δύο καταλόγους προκύπτει ότι ο Βεργίλιος μείωσε τον αριθμό των σταθμών και έκανε και κάποιες αλλαγές. Από τον κατάλογο του Διονυσίου κράτησε μόνον τη Θράκη, τη Δήλο, το Άκτιο, το Βουθρωτό, το *Castrum Minervae* και το Δρέπανο, ενώ στη θέση του Ογχησμού έβαλε τα Ακροκεραύνια. Ας ασχοληθούμε πρώτα με τις παραλείψεις του. Πρόθεσή του εδώ ήταν εν μέρει η αποφυγή μιας μονότονης επανάληψης παρόμοιων γεγονότων και εν μέρει η εξάλειψη των αντιφάσεων του μύθου. Η Αρκαδία έπρεπε να παραλειφθεί, διότι συνεπαγόταν μια διαφορετική εκδοχή για τον θάνατο του Αγκίστη· για τον ίδιο λόγο ο Ογχησμός αντικαταστάθηκε από τα Ακροκεραύνια (βλ. σχόλ. στ. 506 κεξ.). Η παράλειψη των άλλων σταθμών (Κύθηρα, Ζάκυνθος, Λευκάδα¹¹, Αμβρακία, Δωδώνη, Λακίνιο) εξυπηρετούσε κυρίως την αποφυγή της επανάληψης, και είναι αξιοσημείωτο ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η παράδοση που συνδέεται με έναν από τους σταθμούς που παραλείφθηκαν, μνημονεύεται σε άλλον σταθμό¹²: π.χ. οι αγώνες μεταφέρονται από τη Ζάκυνθο στο Άκτιο (σχόλ. στ. 270-1, 278 κεξ.)· η επίσκεψη στον Έλενο μεταφέρεται από τη Δωδώνη στο Βουθρωτό (σχόλ. στ. 294 κεξ.) και οι θυσιές για την Ήρα μεταφέρονται από το *Lacinium* στο *Castrum Minervae* (σχόλ. στ. 552).

Στη συνέχεια μπορούμε να εξετάσουμε τους σταθμούς που είναι κοινοί στον Διονύσιο και στον Βεργίλιο. Αυτές τις περιπτώσεις τις χειρίστηκε με τρόπο που να μπορούν να αποτελέσουν αναπόσπαστο τμήμα του θέματός του. Έτσι ο πρώτος σταθμός, αυτός της Θράκης, διευρύνεται με την εισαγωγή της ιστορίας του Πολυδώρου και αποκτά μια ατμόσφαιρα τρόμου, κατάλληλη για τις πρώτες ημέρες της απόδρασης από μια λεηλατημένη πόλη. Οι

11. Η στάση στη Λευκάδα συνδυάζεται με τα γεγονότα στο Άκτιο σε ένα χωρίο που παρουσιάζει κάποια γεωγραφική ασάφεια (βλ. σχόλ. στ. 274 κεξ.).

12. Βλ. επίσης σχόλ. στ. 286 για τη μεταφορά στο Άκτιο ενός γεγονότος, που η παράδοση προφανώς το συνδέει με τη Σαμοθράκη.

επισκέψεις της Δήλου και του Βουθρωτού αντιμετωπίζονται ως αποφασιστικά στάδια της πορείας προς την εκπλήρωση μιας αποστολής, όπου οι προφητείες περί ρωμαϊκού μεγαλείου εμφανίζουν τους καρτερικούς Τρώες. Οι σύντομες περιγραφές στο Άκτιο και το *Castrum Minervae* μας παρουσιάζουν τα πρώτα δείγματα γνωστών ρωμαϊκών κοινωνικών και θρησκευτικών τελετών. Η σύντομη παραμονή στα Ακροκεραύνια διατηρεί την ένταση ως την τελευταία στιγμή, ώσπου από μακριά αρχίζει να προβάλλει η Ιταλία. Ο θάνατος του Αγχίση στο Δρέπανο, που μόνον πολύ σύντομα αναφέρεται στο 3^ο Βιβλίο, είναι ο συνδεδειγμένος κρίκος με την επιστροφή στη Σικελία που αποτελεί το θέμα του 5ου Βιβλίου¹³.

Τέλος, στον Βεργίλιο απαντούν και κάποιοι σταθμοί που δεν υπάρχουν στον Διονύσιο: η Κρήτη, οι Άρπυιες στις Στροφάδες νήσους, η Σκύλλα και η Χάρυβδη, οι Κύκλωπες της Αίτνας. Οι τρεις τελευταίοι σταθμοί είναι μυθολογικού χαρακτήρα, και συνεπώς θα πρέπει ο Βεργίλιος να είχε κάποιον ιδιαίτερο λόγο γι' αυτήν την πρόσφατη εισαγωγή της Κρήτης στον μύθο ή ίσως την ανάδειξή της από μια λιγότερο γνωστή παράδοση, από την οποία δεν έχουμε πλέον καμία ένδειξη. Ο Βεργίλιος χρησιμοποιεί αυτό το επεισόδιο εν μέρει για να υπογραμμίσει τον μυθικό δεσμό Τροίας και Κρήτης, δείχνοντας πόσο εξαπλωμένη ήταν η φήμη των προγόνων του Αινεία. Ο κύριος όμως λόγος είναι ότι αυτή η σύνδεση μπορούσε να προκαλέσει μια λανθασμένη ερμηνεία της

13. Η δεύτερη επίσκεψη στη Σικελία προστίθεται στον μύθο προφανώς από τον Βεργίλιο. Στον Διονύσιο τα σικελικά γεγονότα (απόβαση στο Δρέπανο, ίδρυση της Έγεστας, ναός στην Έρκα, πυρπόληση του στόλου) συνεχίζονται απευθείας μετά το *Castrum Minevae*. Η επίσκεψη στην Καρχηδόνα, μολονότι είναι πιθανό να υπάρχει σε μία από τις εκδοχές του μύθου των χρόνων του Ναίβιου, δεν υπάρχει στον Διονύσιο και η χρονολόγησή της δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί από τους ιστορικούς. (Η ίδρυση της Καρχηδόνας τοποθετείται, ορθά, αρκετούς αιώνες μετά τον Αινεία).

προφητείας στη Δήλο και να προσφέρει μ' αυτόν τον τρόπο τις προϋποθέσεις για μία άλλη προφητεία, αυτήν της μέλλουσας δόξας των Τρώων και της Ρώμης. Απομένουν τα πεδία της φαντασίας, ενώ εμείς στρεφόμαστε τώρα από τον καθαυτό μύθο στις ποιητικές πηγές του Βεργιλίου.

β) Ποιητικές πηγές

Ο Βεργίλιος προσπάθησε να συνδέσει το ημι-ιστορικό ταξίδι του Αινεία προς την Ιταλία με τις φανταστικές ιστορίες θαλασσινών θρύλων, όπως αυτές που απαντούν στην *Οδύσσεια*. Από πολλές απόψεις εξεικόνισε τον Αινεία ως έναν νέο Οδυσσέα, και το 1ο Βιβλίο της *Αινειάδας* βασίζεται ως προς την πλοκή και τη φρασεολογία σε μεγάλο βαθμό στις ραιψωδίες ε, ζ, η και θ της *Οδύσσειας*, έτσι που η σύγκριση ανάμεσα στους δύο ήρωες να είναι αναπόφευκτη για τον αναγνώστη. Αυτή τη φορά όμως ο περιπλανώμενος ήρωας βλέπει στο τέλος του ταξιδιού του όχι μια επανασύνδεση με το σπίτι και την οικογένειά του, αλλά την ίδρυση μιας νέας πόλης σε έναν νέο κόσμο. Η σύγκριση με τον Όμηρο, έντονη ήδη από την αρχή του ποιήματος, θα μπορούσε σαφώς να υπογραμμιστεί ξανά εδώ στο ταξιδιωτικό αυτό βιβλίο, ενώ η κάπως πεζολογική περιγραφή τοποθεσιών και σταθμών θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί μέσω των ιστοριών περιπέτειας και υπερφυσικών κινδύνων. Τέτοια επεισόδια θα πρόσθεταν συγκίνηση, ενώ ταυτόχρονα θα συνέχιζαν να προσφέρουν την αναγκαία αντίθεση προς το 2^ο Βιβλίο, όπου οι περιγραφόμενες καταστροφές και οι κίνδυνοι είναι πραγματικοί και φοβεροί.

Ωστόσο η εισαγωγή τέτοιων οδυσσειακών περιπετειών παρουσίασε μεγάλα προβλήματα. Μόνον κατά μία πολύ περιορισμένη έννοια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Αινείας έζησε στον κόσμο του Οδυσσέα. Μπορεί οι δύο ήρωες να ήταν σύγχρονοι στον μύθο, αλλά η βεργίλεια σύλληψη του πρώτου ιδρυτή της Ρώμης και η βαρύνουσα και συμβολική φύση του ποιήματός του

βρίσκονταν πάρα πολύ μακριά από τις πελαγίσιες ιστορήσεις ενός θαλασσινού λαού της ομηρικής εποχής. Επίσης, η γεωγραφία της Μεσογείου ήταν πλέον πολύ πιο γνωστή απ' ό,τι την εποχή του Ομήρου. Έτσι, μόνον σε τρία επεισόδια¹⁴ (Άρπυιες, Σκύλλα και Χάρυβδη, Κύκλωπες) εισήγαγε ο Βεργίλιος τον Αινεία στον μυθικό κόσμο του Οδυσσέα, αλλά και στις τρεις περιπτώσεις μπορούμε να δούμε ότι ο ποιητής γνώριζε τις δυσκολίες. Στην παράξενη περιπέτεια με τις Άρπυιες (στην ουσία οι Άρπυιες προέρχονται από τον Απολλώνιο, όχι από τον Όμηρο, αλλά το επεισόδιο βασίζεται κατά ένα τμήμα στην ιστορία με τα βόδια του Θεού Ήλιου στο κβ' της *Οδύσσειας*) ο Βεργίλιος συνέδεσε προσεκτικά τον κόσμο της φαντασίας με το θέμα του ποιήματός του αποδίδοντας στην Κελαινώ την παραδοσιακή προφητεία για το φάγωμα των τραπεζιών· αυτή η σύνδεση δεν απαντά σε καμία άλλη εκδοχή του μύθου. Η Σκύλλα και η Χάρυβδη περιγράφονται με συντομία και με μια ρητορική υπερβολή που δεν μας υποχρεώνει να πιστέψουμε τον μύθο. Στο επεισόδιο των Κυκλώπων, που είναι και το εκτενέστερο από τα τρία, τα γεγονότα παρουσιάζονται όχι ως βιωμένα από τον Αινεία, αλλά σε αφήγηση (του Αχαιμενίδη), και το χωρίο φανερώνει πως ο Βεργίλιος δεν έμεινε ικανοποιημένος απ' αυτό. Οι συναρπαστικές περιπέτειες του Οδυσσέα στον φανταστικό ομηρικό κόσμο είχαν αιχμαλωτίσει τη φαντασία του Βεργιλίου, αλλά τώρα ήταν πραγματικά πολύ δύσκολο για κάποιον να «κλέψει το ρόπαλο από τον Ηρακλή»¹⁵. Πολλοί αναγνώστες θα έχουν πιθανώς την αίσθηση ότι οι Άρπυιες και οι Κύκλωπες δεν εναρμονίζονται με τη δομή της *Αινειάδας*, προσδίδουν ωστόσο μια ανεξήγητη ευχαρίστηση, όπως μια μπα-

14. Υπάρχει μόνον μία αναφορά στη Φαιακία (στ. 291) και στην Κίρκη (στ. 386), ενώ σε άλλα σημεία του ποιήματος γίνονται σύντομες αναφορές στις Σειρήνες (5. 864 κεξ.) και ξανά στην Κίρκη (7. 10 κεξ.).

15. *Vit. Donat.* 46: cur non illi quoque eadem furta temptarent? verum intellecturos facilius esse Herculi clavam quam Homero versum subripere.

ρόκ λεπτομέρεια σε ένα κίριο δίχως διάκοσμο. Καθεαυτά τα δύο επεισόδια αποτελούν εξαιρετικά δείγματα περιγραφής παρὰδοξων και φανταστικών γεγονότων, το πρώτο σε ευθύ αφηγηματικό λόγο, το δεύτερο επεξεργασμένο σε στιλ επιβλητικής και υπερβολικής γραφής.

Συνεπώς η *Οδύσσεια* του Ομήρου κυριολεκτικά δέσποξε στο υλικό των πηγών του Βεργιλίου (για λεπτομέρειες βλ. σχόλ. στ. 209 κεξ., 420 κεξ., 623 κεξ., 632 κεξ.), όπως και τα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου στο επεισόδιο των Αρπυιών (βλ. σχόλ. στ. 209 κεξ.). Μένει να αναφερθεί μία ακόμη ποιητική επιρροή, εκείνη της ελληνικής τραγωδίας και ειδικότερα του Ευριπίδη. Η ιστορία του Πολυδώρου φαίνεται ότι δεν απαντά στον προ-βεργιλιανό μύθο και αναμφισβήτητα ο Βεργίλιος τη γνώριζε βασικά από την *Εκάβη* του Ευριπίδη (βλ. σχόλ. στ. 19 κεξ.). Ομοίως, η εισαγωγή της Ανδρομάχης στην ιστορία του Έλενου είναι εντελώς πρωτότυπη στον Βεργίλιο· και εδώ μεγάλο τμήμα του θεματικού υλικού προέρχεται για άλλη μία φορά από τον Ευριπίδη (βλ. σχόλ. στ. 294 κεξ.). Και τα δύο αυτά επεισόδια μεταφέρουν στην αφήγηση του Βεργιλίου μια ατμόσφαιρα βασάνων και τραγωδίας, έτσι καθώς παρουσιάζονται σκοτεινό και φοβερό το πρώτο, το δεύτερο δουλεμένο με υψηλό ανθρωπινό πάθος και συμπόνοια, γνωρίζματα εξίσου βασικά τόσο στον Ευριπίδη όσο και στον Βεργίλιο.

IV

Ο χειρισμός του υλικού

Είμαστε τώρα σε θέση να εξετάσουμε τη δομή του 3ου Βιβλίου. Είδαμε ότι το βιβλίο αυτό έπρεπε να έχει χαμηλούς τόνους, έτσι καθώς είναι τοποθετημένο μεταξύ των δύο πιο δυναμικών βιβλίων, του 2ου και 4ου. Είδαμε επίσης ότι η στενή προσκόλληση στην πεξή εκδοχή του μύθου θα ελάττωνε υπερβολικά την έντασή